

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

ДОЛИНСЬКА Світлана Василівна

УДК 94:323.325(477) “192”

**УКРАЇНСЬКЕ СЕЛЯНСТВО В ПЕРЕСЕЛЕНСЬКІЙ ПОЛІТИЦІ
СРСР У 1920-ті РОКИ**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії та філософії історії Інституту філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник

доктор історичних наук, професор
Дробот Іван Іванович,
Національний педагогічний
університет імені
М.П. Драгоманова, Інститут
філософської освіти і науки, директор.

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, професор
Мельничук Олег Анатолійович,
Вінницький державний педагогічний
університет імені М. Коцюбинського,
завідувач кафедри всесвітньої історії;

кандидат історичних наук, доцент
Доценко Віктор Олегович,
Національний університет Державної
податкової служби України, доцент
кафедри теорії та історії держави та
права.

Захист відбудеться «___» _____ 2015 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.02 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «___» _____ 2015 р.

Вчений секретар

спеціалізованої ради

Т.А.Стоян

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Переселенська політика є вразливим суспільним сегментом, що містить суспільно-політичні, культурні та інші проблеми, які можуть трансформуватись на чуттєві, у тому числі міжнаціональні й міждержавні протистояння. Вона охоплює комплекс питань економічного, соціального, політичного, міжнаціонального, культурного, духовного життя величезної маси населення, окремих народів. Саме тому проблема переселення народів, соціальних, етнічних груп завжди була і залишається надзвичайно актуальною. Необхідність її дослідження зумовлюється також потребою вибудувати правильну стратегію ставлення держави до розв'язання завдань цього напрямку суспільного життя за умови використання історичного досвіду.

Для української нації ця проблема має особливий сенс, адже українці, за умов відсутності незалежної держави, упродовж десятиріч зазнавали особливих, пов'язаних з примусовою зміною місця проживання, несправедливостей та утисків. Дослідження переселенської політики 20-х років. ХХ ст. важливе з тієї точки зору, що гострі соціально-політичні, національні проблеми у сучасній українській державі є наслідком саме цієї політики. З огляду на історію і сьогодення окреслена проблема є актуальною і через осмислення взаємозв'язків української діаспори з Батьківщиною та задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави.

Висвітлення вказаної проблеми актуалізується також і мотивацією академічного характеру – можемо констатувати, що сьогодні в історичній науці не існує комплексного, об'єктивного дослідження державної переселенської політики в 1920-ті роки, всебічний аналіз якої сприятиме використанню історичного досвіду з метою вдосконалення міжетнічних та міжнаціональних відносин у сучасній Україні.

Отже, соціальна значущість і недостатня розробленість теоретичних і прикладних аспектів означеної проблеми зумовили вибір теми нашого дослідження «Українське селянство в переселенській політиці СРСР у 1920 -ті роки».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є реалізацією частини науково-дослідної проблематики кафедри історії та філософії історії Інституту філософської освіти і науки «Дослідження гуманітарних наук» та «Державницьке, суспільно-політичне життя та освіта в Україні ХХ–ХХІ ст.». Тему дисертації затверджено Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол №8 від 9 лютого 2011 р.) та уточнено на засіданні Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол №7 від 24 лютого 2015 р.).

Мета роботи полягає у комплексному вивченні змісту, форм і методів переселенської політики радянської і компартійної влади у окреслений період;

переосмисленні укоріненого розуміння аграрного «перенаселення» в радянській Україні; визначенні місця українства у переселенській політиці СРСР.

Відповідно до мети сформульовано такі **завдання**:

- визначити стан висвітлення проблеми і рівень її наукового осмислення, узагальнити історіографічний доробок та оцінити джерельну базу;
- з'ясувати причини, суть і особливості внутрішньоукраїнських та міжреспубліканських переселень;
- провести системний аналіз законодавчої бази радянської переселенської політики, прослідкувавши трансформацію її економічної, національної, соціальної, культурної складових;
- здійснити системний аналіз державної переселенської політики в УСРР, з'ясувати роль партійного та державного апарату в її здійсненні;
- дослідити зміст та особливості радянської переселенської політики щодо українського селянства;
- проаналізувати облаштування переселенців-українців на нових місцях Поволжя, Сибіру, Далекого Сходу, Уралу, з'ясувати ефективність функціонування переселенських господарств та стан задоволення їх соціальних, культурних, духовних потреб;
- дослідити економічні, соціально-політичні, культурні наслідки радянської переселенської політики у 20-х рр. ХХ ст. для України;
- виробити практичні рекомендації для роботи органів влади щодо надання допомоги переселенцям і біженцям в складних умовах військово-політичної нестабільності та зовнішніх загроз для України.

Об'єктом дослідження є політика більшовицького режиму щодо українського населення у контексті переселенського міграційного руху в 20-х роках ХХ ст.

Предметом дослідження є зміст, форми, методи, особливості та наслідки переселенської політики окресленого періоду та місця в ній українського селянства.

Хронологічні межі охоплюють 20-ті роки ХХ ст. Нижню межу визначено 1921 р., що зумовлено проголошенням на Х з'їзді РКП(б) курсу нової економічної політики. Верхня межа пов'язана зі згортанням НЕПу у 1929 р. та початком колективізації. Цей період відповідає часу активних переселенських процесів в СРСР та УСРР.

Територіально-географічні межі зумовлені загальним ходом переселення і включають територію радянської України та регіони РСФСР, що мають відношення до переселення українського селянства у 20-х роках. В УСРР населення виселяли з лісостепових районів – Полтавської, Чернігівської, Подільської, Волинської, Харківської областей. Заселяли Південь України, зокрема Одеську, Херсонську, Запорізьку, Миколаївську, Криворізьку області. В РСФСР пріоритетними були регіони, важливі з економічної та політичної точки зору – Поволжя, Далекий Схід, Урал, Сибір.

Методологічною основою дисертації є методи об'єктивності, системності, історизму, діалектичної суперечливості, поєднання логічного та історичного, а

також принципу універсального еволюціонізму, що стає домінантою синтезу знань у сучасній науці.

Для розв'язання сформульованих дисертантом завдань було використано такі основні загальнонаукові і спеціальні історичні **методи дослідження**: конкретно-пошуковий (аналіз і систематизація джерел і літератури); історико-порівняльний (порівняння особливостей становища переселенців у різних регіонах країни); історико-генетичний (характеристика процесу зародження і розвитку досліджуваного соціально-економічного явища, політика переселення), історико-системний (передбачає аналіз процесу аграрних переселень у контексті економічної системи, що утвердилась в СРСР по завершенні громадянської війни).

Наукова новизна та теоретична значущість результатів дисертаційного дослідження полягають у тому, що:

вперше

- проведено цілісний аналіз історіографії переселенської політики радянської влади щодо українських селян у період НЕПу, введено до наукового обігу нові пласти архівних джерел, документальних і довідникових видань;
- подано нову оцінку переселенської політики органів радянської та компартійної влади в 20-х роках ХХ ст.;
- комплексно досліджено мотиви, зміст та наслідки переселенської політики в СРСР у 1920-ті роки та місце в ній українського селянства;
- з'ясовано чинники, що спонукали сільське населення до зміни місця проживання, неспроможність органів державної компартійної влади до реформування аграрної складової на місцях, що зумовило безробіття та порівняно високий додатний приріст сільського населення;
- здійснено системне, всебічне дослідження законодавчого забезпечення процесу переселення на всіх його етапах;
- проаналізовано економічні, соціально-політичні, культурні наслідки переселенської політики для українців, виявлено неспроможність політики переселення зменшити соціальну напругу на селі, наслідком якої стало зубожіння селян-переселенців, втрата їх національної самоідентифікації.

Подальшого розвитку в дисертації набуло вивчення:

- чинників та умов формування багатонаціонального регіону Півдня України, частини української діаспори на території РСФСР 20-х років. ХХ ст.;
- основних напрямів переселенських потоків періоду НЕПу як в УСРР, так і поза її межами.

Уточнено зміст понять і термінів, пов'язаних з аграрним «перенаселенням» радянської України.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості застосування сформульованих у дисертації висновків шляхом екстраполяції їх на процеси, що відбуваються в сучасній Україні. Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані при розробці програм діяльності суспільних і волонтерських організацій, вирішення державними органами соціальних та культурних проблем з вимушеними переселенцями зі Сходу

України Криму. Фактичний матеріал та висновки можуть стати в нагоді при підготовці монографій, посібників, статей з історії України, історії української діаспори, розробки спеціальних курсів з соціально-економічної історії, бути використані політологами, етнографами, географами, соціологами та іншими спеціалістами з суміжних дисциплін.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні положення, результати і висновки дисертації доповідались та отримали схвалення на семи Міжнародних, всеукраїнських і регіональних наукових конференціях і наукових читаннях, засіданнях круглого столу, а саме: Буковинській Міжнародній краєзнавчій конференції «Історико-краєзнавча конференція, присвячена 140-річчю заснування першого українського культурно-освітнього товариства на Буковині “Руська бесіда”» (Чернівці, 2009), Восьмій всеукраїнській науково-практичній конференції «Економічні, правові та соціально-гуманітарні процеси в Україні: теорія, методологія і практика» (Полтава, 2011), III всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська культура та ментальність: самотність в умовах глобалізації» (Сімферополь, 2012), II Міжнародній науковій конференції «Соціальна політика: принципи і методи реалізації в контексті світового досвіду» (Сімферополь, 2012), V Міжнародній науковій конференції «Освіта та наука в умовах глобальних викликів» (Сімферополь-Судак, 2012), VI Міжнародному форумі «Простір гуманітарної комунікації» (Київ, 2013), у дослідженнях круглого столу «Релігія та освіта в сучасній Україні» (Київ, 2014), а також під час щорічних звітно-наукових конференцій викладачів та аспірантів Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, на засіданнях кафедри історії та філософії історії Інституту філософської освіти і науки.

Публікації. Результати дослідження викладені у 10 публікаціях: чотирьох статтях у вітчизняних наукових фахових виданнях, одна – у зарубіжному науковому періодичному виданні, п'яти – матеріалах конференцій.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 265 сторінок, з них 175 – основного тексту. Список використаних джерел та літератури подано на 72 сторінках (703 позиції), додатки становлять 20 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження; з'ясовано мету, предмет, об'єкт, наукову новизну та теоретичне значення дослідження, територіальні та географічні межі; розкрито методологічну базу, теоретико-практичне значення роботи; надано інформацію про апробацію результатів дослідження, публікації та її структуру.

У першому розділі «**Історіографія, джерельна база та методологія дослідження**» подано аналіз наукової літератури з проблеми дослідження,

висвітлено джерельну базу, охарактеризовано методологію наукового дослідження.

В історіографічному огляді літератури можна виділити три основних етапи: довоєнний та воєнний (1920–1945 рр.), повоєнний (1945–1991 рр.) та сучасний (1991–2015 рр.). Перший характеризується перебудовою економіки за радянським зразком, посиленням культу особистості, голодомором, репресіями, воєнними лихоліттями. У науковій літературі він відображений агітаційно-пропагандистською спрямованістю, відсутністю історичних праць, де б висвітлювався процес переселення.

У повоєнний період починає відбудовуватись господарство, розвінчується культ особистості Й. Сталіна, поступово лібералізується суспільне життя. Наука, обслуговуючи економічні та політичні потреби радянської держави, реагує великою кількістю історичних праць, які вивчають переселенський рух в СРСР і УСРР, зокрема, заселення східних районів РСФСР.

Сучасний період української науки за умов демократизації, розбудови громадянського суспільства і плюралізму, базуючись на об'єктивній джерельній базі, характеризується можливостями комплексно досягнути досліджувану проблему.

У довоєнний та воєнний (1920–1945 рр.) період так зване земельне питання в науці набуло надзвичайної гостроти. Зокрема, проблемами сільського господарства опікувались С. Косіор¹, О. Шліхтер². У книгах і статтях, виданих у 1920–1945 рр., що мали прикладний характер, вирішувались складні соціально-економічні проблеми у країні. Проте їх авторами були партійні функціонери, тому їх висновки лежали в ідеологічній площині і зводились до виправдання створення колгоспної системи. Пропагандистську спрямованість мають дослідження вчених, які займалися питаннями «перенаселеності» та землевпорядкування українського села, а саме – Л. Минц³, Ф. Попов⁴. Їх наукові студії вирішували скоріше політичні завдання радянської влади, ніж були покликані відшукати шляхи боротьби з негативними економічними явищами. Питання переселення українців на східні кордони РСФСР в науковій літературі висвітлені у працях А. Яхонтова⁵, М. Большакова⁶. Згадані автори були безпосередньо задіяні у проведених переселенських заходах, мали доступ до статистичного матеріалу, законодавчих і нормативних актів. Комплексний характер політики переселення ними розглядається з точки зору як

¹ Косіор С. Масова колективізація, ліквідація куркуля як класу і чергові завдання партії / С. Косіор. – Х.: Держвидав України, 1930. – 29 с.

² Шліхтер О. Завдання сільського господарства / А. Шліхтер. – ДВУ, 1927. – 32 с.

³ Минц Л.Е. Аграрное перенаселение и рынок труда в СССР / Л.Е. Минц. – М.-Л.: Московский рабочий, 1929. – 470 с.

⁴ Попов Ф. Проблема аграрної перенаселеності та шляхи розвитку народного господарства УСРР/ Ф. Попов // Більшовик України. – 1928. – № 21, 31 груд. – С. 64–76.

⁵ Яхонтов А.П. Переселение за пределы Украины./ А.П Яхонтов. – Харьков: Гос. изд-во Украины, 1926. – 68 с.

⁶ Большаков М. Дальневосточное и сибирское переселение // Вестник землеустройства и переселения / М. Большаков. – 1928. – Кн. IV. – С. 3–44.

загальнодержавних народно-господарських економічних завдань, так і зміцнення безпеки країни. Висновки, до яких дійшли вчені, базувались на досвіді Російської імперії та слугували для виправдання переселенської політики радянської влади. При цьому зазначалось, що в дореволюційний період основним мотивом проведення політики переселення була «слов'янізація околиць», у той самий час аналогічна мета радянської влади категорично заперечувалась.

Більшість видань радянського періоду після Другої світової війни слугували пропаганді здобутків колгоспної системи, при цьому спостерігається маніпулювання фактами, замовчувались або свідомо викривлялись негативні наслідки проведення політики усупільнення. Серед них можна виділити узагальнюючу працю «Аграрна політика Комуністичної партії і радянського уряду в період відновлення народного господарства (1921–1925 рр.)»⁷, «Історія селянства Української РСР»⁸, де автори досліджували зміни в сільському господарстві після приходу більшовиків до влади. Переселенська політика свідомо замовчувалась, але детально висвітлені негативні явища у доколгоспному селі, які були причиною для критики капіталістичних елементів НЕПу та пропаганди колгоспного ладу.

Питання соціально-економічного розвитку в роки Непу цікавлять дослідників з історичної точки зору. Головний акцент був зроблений на висвітлення заходів радянської влади щодо боротьби з безробіттям⁹. Серед дослідників переселенської політики радянської держави варто відзначити монографію М. Платунова¹⁰, в якій аналізується зміст переселенської політики до початку Другої світової війни. Проте у вказаній праці не досить об'єктивно характеризується політика переселення, не акцентується увага на прорахунках радянської влади.

Починаючи з 1991 р., з'являються публікації, присвячені історії розвитку сільського господарства в Україні, які якісно відрізняються від стереотипних оцінок минулих років. Серед фундаментальних досліджень періоду зміцнення тоталітарного режиму слід виділити праці «Історія українського селянства»¹¹ в 2-х т., П. Саблук «Аграрна економіка і політика в Україні: Підсумки минулого та погляд у майбутнє»¹². Найбільш ґрунтовне дослідження сільського господарства

⁷ Аграрна політика за постановами з'їздів і конференцій ВКП (б), КП(б)У та комінтерну. Держжуктедок Наркомосвіти УСРР:[підруч. для с.- г вузів та шкіл]. – Х.: Рад. селянин, 1927 – 471 с.

⁸ Історія селянства Української РСР / [ред. В.А. Дядиченко]. – К.: Наук. думка, 1967. – 551 с.

⁹ Рогачевская Л.С. Ликвидация безработицы в СССР 1917-1930 гг./ Л.С. Рогачевская. – М.: Наука, 1973. – 382 с.

¹⁰ Платунов Н. И. Переселенческая политика Советского государства и ее осуществление в СССР (1917–июнь 1941 гг.) / Н. И. Платунов. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1976. – 282 с.

¹¹ Історія українського селянства: Нариси в 2-х т. / НАН України; Інститут історії України / [відп. ред. В.А. Смолій.] – К.: Наук. думка, 2006. – Т.2. – 653 с.

¹² Саблук П. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє: науково-популярні нариси. В 3-х томах. / П. Саблук.– К.: Інститут аграрної економіки, 2001. – Т.І: Економіка періоду диктатури влади. – 432 с.

1920-х років здійснили В. Калініченко¹³, О. Сушко¹⁴. Репресивну політику більшовиків на селі окреслили С. Білан¹⁵, Г. Капустян¹⁶ О. Мельничук¹⁷. У наукових студіях прослідковується докорінне переосмислення багатьох подій і проблем аграрної та індустріальної історії. Вчені отримали можливість опублікувати донедавна засекречені архівні матеріали, присвячені таким раніше не відомим темам, як розкуркулення і голод в 1932–1933 рр.

Складні взаємовідносини між радянською владою та селянами в період НЕПу висвітили зарубіжні дослідники. Зокрема, це монографії М. Левина¹⁸, Я. Бориса¹⁹. Соціально-економічні наслідки радянських перетворень проаналізовано в праці А. Нове²⁰. Ці дослідники викладають антибільшовицьку спрямованість і критикують економічну модель радянського зразка.

Діяльність сільськогосподарських об'єднань у період НЕПу висвітлюється в дослідженнях І. Дробота²¹, В. Шарпатога²², які присвячені проблемам розвитку сільського господарства 1920-х років, подоланню кризових явищ, поглибленню суперечностей між лібералізмом НЕПу та тоталітарним контролем.

Комплекс тематичних статей Я. Хонісмана²³, Т. Пронь²⁴ розкривають етнічні процеси на Півдні України. Громадська діяльність національних меншин

¹³ Калініченко В. В. Селянське господарство України в період НЕПу: Історико-економічне дослідження/ В.В. Калініченко. – Х.: Основа, 1997. – 400 с.

¹⁴ Сушко О. НЕП: між доцільністю і несприйняттям / О.Сушко // Урядовий кур'єр. – 2004. – №208 (2 листоп.). – С.6.

¹⁵ Білан С. О. Трансформація життя українського селянства (1929–1939 рр.) / С.О. Білан.– Ніжин: ПП Лисенко, 2014. – 455 с.

¹⁶ Капустян Г. Т. Дві «правди» або українське село в двадцяті роки двадцятого століття / Г. Т. Капустян. – Кременчук: ПРО Графіка, 2003. – 324 с.

¹⁷ Мельничук О. Боротьба за землю на Поділлі у першій половині 1920-х рр. / О. Мельничук . // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. – Вінниця, 2013. – С. 375–382; Мельничук О. Боротьба за владу на селі в 1920–1925 роках: сільські ради проти комнезамів / О. Мельничук // Нова політика. – 1998. – №2. – С. 35–36.

¹⁸ Lewin M. Russian Peasants and Soviet Power: A study of Collectivization / M. Lewin. – London, 1968. – 315 p.

¹⁹ Borys J. The Sovietization of the Ukraine 1917 – 1923: Communist Doctrine and Practice of National Self-Determination / J. Borys. – Edmonton: The Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1980. – 212 p.

²⁰ Nove A. An economic history of the USSR / A. Nove. – London: Allen Lane-Penguin Press, 1969. – 416 p.

²¹ Дробот І. І. Державницька концепція українського союзу хліборобів-державників (20-ті роки ХХ століття): [зб. наук. праць]/ І.І. Дробот //Наукові записки / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова; укл. П. В. Дмитренко, укл. Л.Л. Макаренко. – Київ, 2001. – Вип. 40. – С. 186 – 187.

²² Шарпаций В.Г. Створення Всеукраїнського агрономічного товариства у 20-х рр.: програма, завдання, персоналії / В. Г. Шарпаций // Гілея: науковий вісник: зб. наук. праць, 2011. – Вип. 50 (№ 8). –С. 134–142.

²³ Хонігсман Я. С. Єврейське землеробство в Україні /Я.С. Хонігсман // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – №9-10. – С. 160–167.

²⁴ Пронь Т.М. До історії міграційних процесів на Півдні України /Т.М. Пронь // Наукові праці. – Миколаїв, 1999. – С. 51–56.

України, зокрема серед переселенців, знайшла своє відображення в працях М. Журби²⁵, В. Доценко²⁶. У монографії «Шестикутна зірка над полем: Життя і смерть єврейського землеоблаштування в Україні (20–30-ті роки ХХ століття)»²⁷ аналізуються невдачі радянської переселенської політики, доводиться, що її головною метою було утвердження радянської влади, ліквідація приватновласницьких господарств, відчуження робітників від результатів своєї праці.

Участі українців в колонізації Далекого Сходу присвячені праці В. Літвінова²⁸, А. Попок,²⁹ М. Якименко³⁰. Дослідники доводять масштабне залучення українських селян до колонізаційних заходів радянського уряду та Російською імперією, їх роль в економічному освоєнні регіону, стверджують, що переселенська політика радянської влади була логічним продовженням Столипінської аграрної реформи.

Дослідження питання становища переселенців Української СРР у 20-ті роки пов'язане з існуванням замовчуваних раніше сторінок, суперечливих висновків і тверджень. З'ясувати істину в цих питаннях неможливо без залучення історичних джерел. Характер використаної літератури обумовлений метою і завданнями дисертаційного дослідження, специфікою та змістом проблем, на яких зосереджується головна увага в праці. Основою дисертації є широке коло неопублікованих джерел, значну частину яких введено до наукового обігу вперше.

Джерельна база роботи складається із сукупності архівних та опублікованих матеріалів.

Зазначимо, що до групи архівних джерел входить 167 справ, котрі зберігаються у Центральному державному архіві вищих органів влади (ЦДАВО України) (3 фонди), Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України) (1 фонд), Державному архіві Російської Федерації (ДАРФ) (три фонди), Російському державному архіві економіки (РДАЕ) (один

²⁵ Журба М.А. Громадські об'єднання радянського села і національні меншини України (20–30 рр. ХХ ст.) / М.А. Журба – К.: Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2002. – 152 с.

²⁶ Доценко В.О. Об'єднатися щоб вижити: єврейський громадський рух в Україні (60-ті рр. ХІХ ст. – 30-ті рр. ХХ ст.): монографія / В. О Доценко. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. – 332 с.

²⁷ Доценко В.О. Шестикутна зірка над полем: життя і смерть єврейського землеоблаштування в Україні (20–30-ті роки ХХ століття) / В.О. Доценко, М.А. Журба. – К.: «МП Леся», 2005. – 230 с.

²⁸ Літвінов В.В. Участь українців в колонізації Хабаровського краю (1910–1928 рр.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / В.В. Літвінов. – Дніпропетр. нац. ун-т., 2006. – 17 с.

²⁹ Попок А.А. Українські поселення на Далекому Сході як історичний та етнокультурний феномен (кінець ХІХ – ХХ ст.): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / А.А. Попок; НАН України. Ін-т історії України. – К., 2002. – 20 с.

³⁰ Якименко М.А. Переселення селян як метод боротьби радянської влади з аграрним перенаселенням в Україні напередодні Голодомору 1932–1933 рр.: матеріали конфер. до 70-річчя Голодомору в Україні 1932–1933 роки / [редкол.: О.О Нестуля. та ін.]. – Полтава, 2002. – 112 с.

фонд), державних архівах Київської, Полтавської, Чернігівської, Одеської областей.

У фондах ЦДАВО України містяться документи, що розкривають переселенські процеси. Зокрема, Ф. 1 Всеукраїнського ЦВК Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів містить звіти з евакуації та про рух населення України. Основний масив документів, залучених до написання дисертації, зберігається в Ф. 27 Народного комісаріату земельних справ, куди надходила основна інформація з планування щодо заселення того чи іншого регіону, накази переселенської кампанії, інструкції, кошториси переселенської справи, перспективні плани з переселення за межі України, звіти уповноважених осіб щодо підготовки та перевезень переселенців, звіти з районів оселення переселенців. Ф. 582 Верховної Ради Української РСР дозволив скласти уявлення про чисельність селянських господарств по повітах губерній, природний рух населення, отримати відомості про зміни земельного користування, а отже, більш об'єктивно розглянути ситуацію, що склалась у середовищі селянства УСРР.

Велика колекція документів з питань розвитку держави міститься у Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Джерелознавче та наукове значення мають матеріали Ф.1 Центрального комітету комуністичної партії України, де зберігаються наявні документи структурних підрозділів ЦК КП(б)У, об'єднані в оп. 20 за 1918–1941 рр., що містять протоколи засідань політбюро, плани, доповіді тощо.

За умови цензури, що існувала за радянської системи, документи потребували критичного аналізу. Долучення регіональних архівів дозволило отримати сукупність фактів для більш об'єктивного вирішення поставлених завдань. Державний архів Київської області у Ф.Р. 353 Київського окружного виконавчого комітету Рад робітничих, Державний архів Чернігівської області Ф.Р. 69, Ф.Р. 1590, Державний архів Полтавської області Ф. 3122 та документи Державного архіву Одеської області, зокрема, Ф.Р. 62 та Ф.Р. 159 містять листування сілрад про організацію переселенських товариств, списки громадян, які бажали переселитись.

У Державному архіві Російської Федерації документи фонду Ф.Р. 1235 (Декрети Всеросійського Центрального Виконавчого комітету Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів), дозволяють зрозуміти діяльність центральних органів влади при вирішенні важливих завдань. Зокрема, документи Ради Народних Комісарів (Ф.Р. 130) містять досить цікаві матеріали про завдання, перспективи, а також переписку з місцевими органами влади з питань переселення та реімміграції населення з капіталістичних країн.

У Російському державному архіві економіки (Ф. 5675) є документи, що стосуються планування та фактичного розподілу переселенського контингенту по республіках Радянського Союзу. Значний науковий інтерес становлять документи, що стосувались планування переселення в УСРР, а також звіти, які надсилались з УСРР щодо виконання переселенських заходів.

До другої групи опублікованих джерел належать: збірники законів, опубліковані перспективні плани, стенографічні звіти, звіти вчених про колонізаційні райони, статистичні збірники, періодичні видання, мемуари.

Серед надрукованих джерел слід насамперед виділити збірники законів, видані у період існування Радянського Союзу³¹ та за часів незалежності України.³² Окремо можна назвати матеріали з'їздів, пленумів, які широко публікувались у Радянському Союзі³³. Багатий науковий матеріал для дослідження міститься у праці «Комітети незаможних селян України (1920–1933). Збірник документів і матеріалів»³⁴. Важливим джерелом були опубліковані перспективні плани, централізовані державні перспективні плани, які спрямовувались на розвиток країни або окремих галузей, зокрема, сільського господарства. Серед опублікованих загальних планів розвитку економіки виділяється збірник матеріалів «Шляхи розвитку народного господарства УСРР»³⁵.

Наступною групою є стенографічні звіти та доповіді «Задачі і заходи Наркомзему УСРР на 1925–1926 рр. Стенографічна доповідь на відкритих зборах Наркомзему»³⁶. У цей період друкувалась велика кількість досліджень вчених, присвячених колонізаційним районам³⁷, а також збірників для переселенців³⁸, де містились матеріали, що інформували селян про умови в місцях переселення. Документи і матеріали опубліковані за період незалежності України вміщують інформацію, недоступну для наукового загалу в радянський період. Змінюється принцип побудови документальних публікацій: замість радянського тенденційного підбору матеріалів сучасні дослідники застосовують принцип об'єктивності. Зокрема можна назвати публікацію О. Гладун «Статистика населення в Україні в 1920–1930-ті роки»³⁹. Критичного переосмислення

³¹ Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов конференций и пленумов ЦК (1898–1986 гг.). – 9-е изд., доп.: испр. – М.: Политиздат, 1984. – 494 с.

³² Національні меншини в Україні, 1920 – 1930-ті роки: іст. картогр. атлас / [Упоряд.: М. І. Пінчук та ін.]. – К.: Четверта хвиля, 1995. – 104 с.

³³ КПРС в резолюціях та рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. / Перек. з сьомого рос. вид. ч. I. – К.: Держвидав УРСР, 1954. – 781 с.

³⁴ Комітети незаможних селян України (1920 – 1933). Зб. док. і матер./ [Під ред. проф. І.К. Рибалки]. – К.: Наук. думка, 1968. – 7 с.

³⁵ Пути народно-хозяйственного развития УССР: [материалы к построению пятилетнего плана]. – Х.: Укргосплан, 1928. – 492 с.

³⁶ Одинцов А.В. Задачи и мероприятия Наркомзема УССР на 1925–1926 год / Стенограф. доклад на открытом собрании Наркомзема 8 октября 1925 года. – Х.: Радянський селянин, 1925. – 30 с.

³⁷ Поволжская колонизационная миллиоративная экспедиция в Саратове. Технические инструменты по составлению землеустроительного проекта в плане и применение его в натуре. – Саратов: тип №2: Сарполиграфпром, 1927. – 86 с.

³⁸ Надволжя (Новоузенський повіт Самарської губернії і Пугачівський повіт Самарської губернії). – Радянський селянин 1927. – Вип 2. – 40 с.

³⁹ Гладун О.М. Статистика населення в Україні в 1920–1930-ті роки / О.М. Гладун, О.П. Рудницький // Демографія та соціальна економіка. – 2009. – № 2. – С. 48-57.

вимагають мемуари, листування, щоденники й спогади сучасників подій, які досліджуються⁴⁰. Окрему групу джерел, що дозволяють значно розширити базу дослідження, становлять матеріали періодики 1920–1930-х років⁴¹.

Підбір методів, адекватних цій науковій роботі, є чи не найбільш ключовим питанням дослідження. Реалізація наукових принципів і підходів досягається використанням відповідних наукових методів. Останні визначаються характером теми, метою та особливостями джерельної бази дослідження. Системний аналіз окреслених дисертантом проблем базувався на принципах історизму, наукової об'єктивності, логічності, неупередженості суджень, що дозволило всебічно проаналізувати основні аспекти переселенської політики, закономірності, зміни і перетворення в житті суспільства періоду НЕПу.

Отже, проведений аналіз історіографічної проблеми засвідчив, що в радянський період історична наука була необ'єктивна, обмежена ідеологічними межами. Наукова громадськість після здобуття Україною незалежності прагне проводити об'єктивні дослідження, проте у процесі дослідження ми не віднайшли праці, в якій системно б висвітлювалась політика переселення українських селян в 20-х рр. ХХ ст. Застосування дисертантом сучасних наукових методів дослідження дозволило максимально об'єктивно, комплексно проаналізувати тему переселенської політики радянської влади.

У другому розділі **«Проблема аграрного «перенаселення» в УСРР»** висвітлюється діяльність аграрного сектора економіки УСРР періоду НЕПу. Паростки капіталізму, що зародились ще в ХІХ ст., призвели до майнового розшарування та обезземелення частини селянства. Прихід більшовиків до влади змінив хід економічної історії. Комуністичні гасла про зрівняльний розподіл усіх благ та ресурсів були тільки популістським жестом. Вилучення у поміщиків, у церков та заможних селян землі не ліквідувало безробіття. Складна соціально-економічна ситуація сприяла ще більшому поширенню антибільшовицьких настроїв. Наркомзем вбачав порятунок від безробіття на селі, не виходячи за межі комуністичної ідеології – у збільшенні посівної площі та створенні колективних підприємств. Радянські вчені під терміном аграрне (приховане) «перенаселення» розуміли марксистсько-ленінське тлумачення цього терміна. Воно виявлялось насамперед в існуванні резервної армії праці, яка виникла в сільському господарстві у процесі майнової диференціації селянства. Так зване аграрне перенаселення розв'язувало руки більшовикам для проведення репресивних заходів проти заможних селян, що зосередили в своїх руках матеріальні блага. Дрібні господарства залишались неспроможними давати надлишковий продукт, оскільки запас трудових сил і відсутність простих сільськогосподарських знарядь робили неможливим збільшення посівів. Записуватись до колгоспів добровільно селяни не бажали. Причини цього

⁴⁰ Биковський Л. Юрій Космич Глушко-Мова (з матеріалів наук.-досл. Інституту Зеленої України) // Нові дні. – 1952. – Вересень. – С. 22 – 24.

⁴¹ Сивий О.П. Дорога в нікуди / О.П Сивий. //Громадська думка. – №1. –1925. – С.24–30.

полягали не лише в усупільненні засобів виробництва, землі, кінцевого продукту, що вироблялись у такого роду об'єднаннях. Ментально українські селяни були одноосібними власниками землі. Досягати запланованих темпів колективізації вдавалось лише насильницькими методами.

Безробіття в період НЕПу штовхало селян залишати рідний дім. У 1925 р. на біржах праці українських міст зареєстровано майже 1,3 млн. безробітних. За такої складної економічної ситуації звичайним явищем були страйки та повстання, що несло загрозу існуванню радянської влади. Переселення частини селян на необжиті простори Півдня України та Сходу РСФСР були найбільш простим та дешевим методом вирішення важливих завдань радянської влади. Загальне керівництво процесом переселення здійснювалось з Москви, через Всесоюзний переселенський комітет при Наркомземі СРСР. В УСРР функціонував аналогічний орган, що здійснював переселенську політику на місцях – Всеукраїнський переселенський комітет при Наркомземі УСРР. Наркомзем УСРР проводив свою роботу через такі свої підрозділи: Відділ Переселення Народного Комісаріату Земельних Справ, повітові земельні відділи, районні земельні відділи, сільради тощо. Радянська держава обіцяла певні пільги переселенцям, серед яких – спеціальний переселенський тариф для перевезень сім'ї та багажу, грошові та натуральні кредити, підготовка землі, створення інфраструктури, звільнення від податків, військової служби тощо.

Підбір переселенців здійснювався з районів, де соціальна напруга була найбільш високою, а отже, існувала загроза існуванню радянської влади. Обов'язковим стало переселення сімей у повному складі з припиненням землекористування. В багатьох випадках залишену землю передавали для створення колгоспів. У планах радянської влади передбачалось переселяти середній та заможний контингент, забезпечений засобами для існування. На практиці підстави для переселення мали тільки незаможні селяни. У перший рік проведення політики переселення органи Наркомзему УСРР зареєстрували 131 відсоток бажуючих, тобто більше, ніж планувалось. Фактично селян, які змінили проживання в УСРР на суворі умови Півночі РСФСР, виявилось значно менше. Одночасно охочих переселитись на Південь України було більше, ніж планувалось.

Усіляко заохочувалось створення колективних господарств на базі переселенців. Їм надавалось більше кредитів та краще технічне оснащення. Проте спроби добровільної пролетаризації селян зазнали краху. Колективні товариства до 1929 р. існували тільки на папері. Всеукраїнський Переселенський Комітет 24 січня 1929 р. заборонив індивідуальне переселення.

Отже, так зване аграрне перенаселення було використане партійним режимом для створення соціального експерименту в українському селі, головною метою якого стало перетворення індивідуального виробника на сільського пролетаря та стирання його національної ідентифікації.

У третьому розділі «**Особливості переселенських та міграційних процесів**» обґрунтовано етнічні та міграційні процеси на Півдні України, переселення туди з інших регіонів УСРР, виселення українців за межі УСРР, облаштування селян на колонізаційних фондах РСФСР, соціально-економічні наслідки переселенської політики СРСР у 1920-ті роки для України.

У планах компартійної верхівки була «пролетаризація» селян шляхом їх переселення та утворення переселенських колективних господарств. Основним регіоном для внутрішніх переселень виявився Південь України, куди направлялись на сезонні підробітки малоземельні селяни. Після революції 1917 р. стала помітна відносна спустошеність Півдня України порівняно з Поліссям і Лісостепом. Основна частина земельного фонду Півдня України передбачалась для внутрішнього використання. Проте, неврожай у центральних губерніях Росії призвів до потоку біженців на територію УСРР. Упродовж 1921–1923 рр. їх нараховувалось 513 тис. 144 особи. Протягом 1922–1923 рр. радянська влада проводила їх реевакуацію на територію РСФСР. Проте повернулось лише 200 тис., отже, понад 300 тис. так і залишились проживати в Україні. Зі згоди радянської влади створювався багатонаціональний регіон.

У загальному плані переселенських заходів окремо були виділені заходи у переселенні нацменшин України. Серед найбільш численних груп були євреї, цигани, шведи, німці та етно-конфесійна група переселенців – духобори. У результаті беззастережної переселенської політики Південь України став ще більш національно строкатим. У 20-х роках тут проживали представники понад 50 національностей. Основну групу становили українці – понад 50%, євреї – 13%, молдовани – 5%, німці – 3,5% від загальної кількості селян. Інші національності, у тому числі росіяни, віддавали перевагу проживанню у містах. Разом з тим, Південь України у наступні роки заселявся білорусами, казахами, репатріантами з Європи, Америки.

З огляду на важливість для РСФСР освоєння східних регіонів та обмеження земельного колонізаційного фонду на Півдні України, 18 січня 1928 р., невдовзі після XV з'їзду ВКП(б), Центральний Виконавчий Комітет та Рада Народних Комісарів СРСР прийняли особливу Постанову «Про завдання переселення, його організацію, основу створення планів переселення і про порядок фінансування переселенських заходів».

До 1929 р. форми проведення упорядкування земель у колонізаційному фонді РСФСР розраховувались, як правило, для індивідуальних переселенців. Для переселенців-одинаків земельні угіддя готувалися дрібними ділянками. Площа їх була невеликою, а самих ділянок нараховувалось тисячі одиниць які хаотично існували по величезній території від Уралу до Тихого океану. Фактична реалізація підготовки землі та інфраструктури колонізаційного фонду знаходилась на низькому рівні, що завдавало значного дискомфорту новоприбулим. Переселенці оселялись на землях, незадовільно підготовлених,

або навіть зовсім не готових до їх господарського використання. Надзвичайно складними для освоєння виявились ґрунти Далекого Сходу, Сибіру, з точки зору водопостачання були регіони Поволжя та Уралу. Ці обставини ускладнювали освоєння цілих земель.

Держава передбачала медичну, агрономічну, шкільну, кредитну допомогу для переселенців, але найбільш важливіша складова – державне фінансування було незадовільним.

Злочинно недбала агрономічна та кредитна організація заважала українцям-переселенцям розгорнути нове господарство, зробити його рентабельним у перші ж роки. Мізерна медична допомога призводила до хвороб і смертей, незадовільна організація освітньої допомоги – до русифікації українських селян.

Отже, спроби організації переселенських товариств та індивідуальна відправка сімей селян на Схід РСФСР були провалені радянським урядом через брак коштів та незадовільну організацію. Особливістю переселенської політики в період НЕПу було переважання типу переселенця-одинака. За три роки її проведення завдання, що ставила перед собою радянська влада, не були вирішені. Цілеспрямовані переселення знищували самоідентифікацію українців, перетворюючи націю на населення без історичного коріння. Можна припустити, що політика щодо спецпереселенців кінця 1920–1930-х років була продовженням невдалої політики індивідуального переселення.

Висновки

У *висновках* узагальнено викладений матеріал та сформульовано основні результати дослідження, які виносяться на захист.

Дисертаційне дослідження щодо ролі і місця українського селянства в переселенській політиці СРСР у 20-ті роки XX ст. дає можливість дійти до таких висновків:

– Історіографічний аналіз літератури засвідчив відсутність комплексного дослідження, присвяченого темі переселенської політики селян в УСРР у 20-х роках XX ст. Праці радянського періоду містять значну фактологічну базу, але обмежені у методологічних підходах, ідеологічно заангажовані, матеріал висвітлений частково в дусі апологетики генерального курсу комуністичної партії. Дослідники уникають висвітлення ролі українських переселенців, нівелюють національні питання. Сучасні ж історичні дослідження загалом відзначаються новим концептуальним осмисленням. Ще до нині відсутня узагальнююча праця стосовно переселенської політики у досліджуваній період, а отже, актуальним залишається дослідження і переосмислення цієї теми. Джерельна база дисертації є науково достовірною і досить репрезентативною для висвітлення окресленої проблеми. Поєднання сучасних методологічних принципів і застосування загальнонаукових, спеціальних історичних та міждисциплінарних методів наукового пізнання дозволило неупереджено та комплексно підійти до аналізу теми дослідження.

– Політика воєнного комунізму призвела до голоду та зубожіння селян. Аграрний сектор економіки за багатьма показниками перебував у занепаді відносно довоєнного рівня. Політика зрівняльного розподілу земель знищувала великі підприємства – головного виробника сільськогосподарської продукції. Ситуація загострювалась масовим безробіттям в Україні, недостатньо розвинутою індустрією, демографічним вибухом, що стався після завершення Першої Світової війни. Безробіття створювало соціальну напругу, частішали страйки та повстання. Особливо небезпечним елементом для утвердження радянської влади були фінансово незалежні і не зацікавлені в переділах землі верстви населення. Переселення заможного селянства і середняків з чорноземних районів УСРР на малозаселені землі Півдня України та Сходу РСФСР вирішувало такі проблеми: влада знімала наростаючу соціальну напругу на селі, отримувала необхідну робочу і військову силу. Освоєння Сходу РСФСР було більш пріоритетним з політичних та економічних міркувань. Основну частину українських селян радянська влада планувала відправити для освоєння районів Далекого Сходу, Сибіру, Поволжя та Уралу. В період НЕПу вирішення питання «надлишкових» робочих рук було лише ідеологічним кроком радянської влади, спрямованим на утвердження комуністичного режиму в УСРР.

– Радянська держава шляхом законодавчої ініціативи реалізовувала переселення селян, виходячи із власних господарських та політичних потреб. Декларативно уряд СРСР заперечував спорідненість своєї мети з метою, яку мала Російська імперія. Проте схожість політики і методів її реалізації, що провадили царський і більшовицький уряди, дає можливість спростувати твердження, висунуте радянськими функціонерами. Всі законодавчі ініціативи, що відбувались у плануванні переселення селян, були пов'язані з політичними і господарськими інтересами держави відповідно до змін курсу партії. На початковому етапі проведення переселенської політики для селянства встановлювалися обмеження, зокрема, передбачались фінансові вимоги для індивідуальних переселенців, припинення землекористування на території України, виїзд сім'ї у повному складі. З моменту проголошення політики переселення пріоритетним виявилось створення переселенських колективних господарств, перетворення селянина-фермера на селянина-пролетаря. Наприкінці 20-х років індивідуальні переселення були заборонені. Декларативно передбачалось утворення національних районів, національних шкіл, вільний розвиток культури. Фактична реалізація політики переселення призвела до змішування національностей, русифікації та втрати самоідентифікації, заміни релігійних поглядів на атеїстичні.

– Переселенські процеси супроводжувались активним втручанням вищого партійного та державного керівництва СРСР. На початок НЕПу переселенням завідував НКЗС України, а у 1926 р. було створено Всесоюзний та Всеукраїнський переселенський комітети. Райземвідділки та окрземвідділи у межах розпоряджень Наркомзему та переселенських комітетів регулювали політику на місцях. Земельним органам доручався набір контингенту переселенців у межах плану. Через низький рівень законодавчих актів, їх

законотворців, політизованість, недостатню кваліфікацію виконавців, процес переселення був організований незадовільно, безгосподарно та побудований на нереальному кошторисі. Законодавче регулювання та пільги мали декларативний характер. Водночас на Південь України надсилався контингент неукраїнського населення. Серед етнічних меншин кількісно виділяються євреї, молдавани, цигани, конфесійна група духоборів. Розпорошеність поселень українських переселенців призвела до втрати більшістю самоідентифікації, що задовольняло центральну державну владу. Задоволенням духовних потреб національних меншин у степових районах України на рівні держави майже ніхто не займався.

– У загальносоюзних планах до РСФСР з УСРР мало бути відправлено 30% переселенців. Проте українське населення не поспішало змінювати звичні умови життя, віддаючи перевагу тимчасовим заробіткам, заняттям ремеслами, переїзду до міст. Відчутно зменшувало частку українських переселенців у загальнодержавному русі наявність відкритого для внутрішньої колонізації Південноукраїнського земельного фонду. Особливість переселенського процесу досліджуваних ними років полягає в тому, що головною особою виступав селянин-одноосібник. Свідомо регулюючи переселенські рухи, радянський уряд зменшував численне співвідношення українського етносу. Поступово викорінюючи селянина-приватного власника, тоталітарний режим утверджувався при владі.

– Проведене дослідження дає підстави дійти висновку про високий рівень пристосування українського селянства до нового природного середовища Далекого Сходу, Сибіру, Уралу, Поволжя. Українці передавали власні методи ведення господарства, які досить швидко прижились у місцях поселення. Розселення відбувалось не компактними групами, а локальними острівцями, що погіршувало як ефективність розгортання господарства, так і можливості обслуговувати потреби селян з боку держави. Агрономічна, кредитна, медична, шкільна допомога, передбачені законодавством для новоприбулих, були незадовільними так само, як і соціально-економічна інфраструктура, система водопостачання. Коштів для розвитку української національної культури в місцях поселення виділялось мало. Складні економічні умови перешкоджали процесу консолідації українського етносу, переселенці швидко втрачали національну самоідентифікацію.

– Політика переселення селян-одноосібників зазнала краху. Державні плани не виконувались. Фактично в результаті переселенської політики з 1925 до 1929 р. на Південному колонізаційному фонді України оселилось 250 тис. осіб, а у східних окраїнах РСФСР – до 100 тис. Внаслідок переселенської політики на Півдні України був створений поліетнічний регіон. Ідеологічна обробка населення шляхом маніпулювання історичними фактами, засудження психології власника, пропагування декларативних гасел про незворушність єдності, дружби та могутності СРСР, уніфікація життя породжували конформізм, соціальну апатію.

– Виходячи з отриманих результатів, дисертантом сформульовані наступні **практичні рекомендації**: за умов анексії Криму, військового конфлікту на

Донбасі, Україна вимушено зіткнулася з потоком сотень тисяч переселенців та біженців. Державні органи законодавчої та виконавчої влади мають створити відповідну правову, економічну, соціально-культурну базу для вирішення цієї надважливої проблеми, всіляко сприяти ініціативам громадянського суспільства, волонтерського руху тощо. При цьому необхідно врахувати недоліки політики та негативний досвід, що переслідував переселенську політику 20-х років ХХ ст., що це стане гарантією стабільності і розвитку українського суспільства.

Тема переселенських рухів у період НЕПу не вичерпується цим дослідженням. Не дослідженими залишаються питання переселення етнічних меншостей на території УСРР, утворення нового етносу на основі переселенців, що втратили своє історичне коріння, малодослідженими є культурне та духовне життя переселенців.

Основний зміст дисертації висвітлено у таких публікаціях автора:

Статті у вітчизняних фахових виданнях

1. Дробот І.І. Аграрне перенаселення в Україні у доколгоспний період як фактор формування міграційних процесів на селі (1920 рр.) / І.І. Дробот, С.В. Якименко // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 6, Історичні науки: зб. наук. праць. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 8. – С. 116 – 122.
2. Якименко С.В. Підготовка земельного фонду на східних Російської Федерації для переселенців з УРСР в період НЕПу / С.В. Якименко // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 6, Історичні науки: зб. наук. праць. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – Вип. 10. – С. 393 – 403.
3. Якименко С.В. Фінансове забезпечення переселенських господарств України у 20-х роках ХХ століття при проведенні міграційної політики радянської влади / С.В. Якименко // Історична пам'ять: зб. наук. праць. – Полтава: ПДПУ імені В.Г. Короленка. – 2012. – №28. – С.93 – 100.
4. Якименко С.В. Аграрні міграції на території України в 20-х рр. ХХ ст. Причини, зміст, наслідки/ С.В. Якименко // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 6, Історичні науки: зб. наукових праць. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. – Вип. 11. – С. 187 – 194.

Статті у зарубіжних фахових виданнях

5. Якименко С.В. Переселение из УССР сельского населения на Дальний Восток в 20-е гг. ХХ в. / С.В. Якименко // Вести БДПУ. Серія 2, Гісторыя. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Культуралогія. – Мінск: Вид-во БДПУ. – 2014. – №4 (82). – С. 75 – 79.

Матеріали наукових конференцій

6. Якименко С.В. Соціально-економічні передумови переселення селян з України на Далекий Схід у роки НЕПу (1925–1929 рр.) / С.В. Якименко // Буковинська міжнародна історико-краєзнавча конференція, присвячена 140-річчю заснування першого українського культурно-освітнього товариства на Буковині «Руська бесіда» (7; Чернівці, 27–28 листопада 2009 р.): тези, наук ред. О.В. Добружанський. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. – С. 93–94.
7. Якименко С.В. Шкільне будівництво для українських переселенців радянського періоду на колонізаційних землях Російської федерації в період непу (1925–1929 рр.) / С.В. Якименко // Освіта та наука в умовах глобальних викликів: матеріали V міжнародної науково-практичної конференції 7–9 червня 2012 р., – Сімферополь: Кримський інститут бізнесу, 2012. – С. 181 – 183.
8. Якименко С.В. Безробіття на селі як фактор аграрного перенаселення та причина міграційних рухів у 20-х рр. ХХ ст. / С.В. Якименко // Українська культура та ментальність: самобутність в умовах глобалізації: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції 26–28 січня 2012 р. – Сімферополь: Кримський інститут бізнесу УЕУ, 2012. – С. 125 – 127.
9. Якименко С.В. Боротьба з аграрним перенаселенням на Полтавщині в 20-х роках ХХ ст. / С.В. Якименко // Социальная политика: принципы и методы реализации в контексте мирового опыта: материалы II международной историко-практической конференции 3–5 ноября 2011 г. Симферополь. – Симферополь: Крымский институт бизнеса, 2011. – С. 18–20.
10. Якименко С.В. Законодавче забезпечення переселення селян з України на територію східних регіонів Російської федерації (1922–1925 рр.) / С.В. Якименко // Восьма Всеукраїнська науково-практична конференція «Економічні, правові та соціально-гуманітарні процеси в Україні: теорія, методологія і практика» – Полтава: ШЕП, 2011. – С. 45.

АНОТАЦІЇ

Долинська С.В. Українські селяни в переселенській політиці СРСР у 1920-ті роки. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2015.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню залучення українських селян до переселенської політики СРСР в період НЕПу. Визначено чинники, зміст, економічні та етнічні основи внутрішньоукраїнських та міжреспубліканських переселень та міграцій. Охарактеризовано законодавчу базу радянської переселенської політики, прослідковано трансформацію її національної, соціальної, культурної та конфесійної складової. Переосмислено термін аграрного «перенаселення». Проведено системний аналіз та відтворення ролі держави у переселенських процесах, зокрема, партійного та державного

апарату. Досліджено зміст та особливості переселенської політики щодо українців. Проаналізовано облаштування переселенців-українців на нових місцях, з точки зору наступної ефективності функціонування переселенських господарств та задоволення їх соціальних, культурних, духовних потреб. Досліджено економічні, соціально-політичні, культурні наслідки переселенської політики у 20-х роках. для України. Доведено негативні наслідки радянської переселенської політики для українського селянства. Розроблено практичні рекомендації щодо роботи з переселенцями, біженцями і мігрантами за теперішніх умов.

Ключові слова: НЕП, українське село, перенаселення, політика переселення, переселенський рух, колонізація, Наркомзем, східна діаспора, українці Росії.

Dolyns'ka S.V. Ukrainian peasants in the immigration policy of the USSR in 1920s. – Manuscript.

The thesis for the degree of candidate of historical sciences, specialty 07.00.01 – History of Ukraine. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2015.

The thesis is devoted to complex research involving Ukrainian peasants to the resettlement policy of the USSR during the NEP. The factors, contents, economic and ethnic bases and internal Ukrainian inter-republican relocations and migrations are investigated. Characteristic is given to Legal framework of the Soviet resettlement policies followed the transformation of its national, social, cultural and religious component. Reconsidered the define of agricultural "overpopulation". Carried out a systematic analysis and reproduced the role of the state in the resettlement process, including party and state apparatus. Explored the content and features on Ukrainian resettlement policy. Analyzed the arrangement Ukrainian resettlers in new places, in terms of the efficiency of subsequent resettlement farms and satisfying their social, cultural and spiritual needs. The economic, social, political and cultural implications of resettlement policy in the 1920s. for Ukraine were researched. Proven negative results of Soviet resettlement policies for the Ukrainian peasantry. Practical advices on working with immigrants, refugees and migrants in these conditions are developed.

Keywords: NEP, Ukrainian village, overpopulation, policy displacement, migration movement, colonization, Narkomzem eastern diaspora, Ukrainian Russia.

Долинская С.В. Украинские крестьяне в переселенческой политике СССР в 1920-е годы. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2015.

Диссертация посвящена комплексному исследованию участия украинских крестьян в переселенческой политике СССР в период НЭПа. Хронологические рамки исследования охватывают период с 1921 по 1929 г., что соответствует периоду активных индивидуальных миграций в УССР и СССР. Уточнены

понятия и термины, связанные с аграрным «перенаселением». Проведен целостный анализ литературы, документов, архивных источников по данной теме. Предпринята попытка комплексно исследовать причины, ход и следствия переселенческой политики в СССР в 1920-е годы и место в ней украинского крестьянства. Выявлены причины, побудившие сельское население к смене места жительства, доказана зависимость этого процесса от уровня материальной обеспеченности крестьянских хозяйств, проведен комплексный анализ обеспечения их инвентарем, рассмотрены причины безработицы и сравнительно высокого положительного прироста сельского населения. Определены районы, к которым применялась политика переселения, а именно – аграрно «перенаселенными» считались Киевская, Полтавская, Черниговская, Подольская, Волынская, Харьковская области. Заселялись украинскими крестьянами многоземельные районы юга Украины – Одесская, Херсонская, Запорожская, Николаевская, Криворожская области. В СССР приоритетными к освоению были Поволжье, Дальний Восток, Урал, Сибирь. Описано основные направления миграционных потоков периода НЭПа, как в УССР, так и за ее пределами. Охарактеризована законодательную базу советской переселенческой политики, прослежена трансформация ее национальной, социальной и культурной составляющей. Проведен системный анализ роли государства в переселенческих процессах, в частности партийного и государственного аппарата. Исследовано содержание и особенности переселенческой политики. Исследованы причины, содержание, экономические и этнические основы внутриукраинских и межреспубликанских переселений и миграций. Установлено основные группы этнических меньшинств, принявших участие в политике переселения, среди которых следует выделить евреев, цыган, молдаван, немцев и конфессиональную группу духоборов. Проанализированы обустройства переселенцев-украинцев на новых местах с точки зрения последующей эффективности функционирования переселенческих хозяйств и удовлетворения их социальных, культурных, духовных потребностей. Установлено недостаточную роль государства в оказании кредитной, медицинской, образовательной, агрономической помощи переселенцам. Выявлено неудовлетворительную подготовку инфраструктуры – частичную подготовку земельных колонизационных фондов, дорог, обеспечение участков водой. Освещаются экономические, социально-политические, культурные последствия переселенческой политики в 1920-х годах для Украины. Предложены практические рекомендации по применению результатов, полученных в процессе исследования данной темы.

Констатируется, что очерченная нами тема не исчерпывает всех аспектов проблемы исследования. Открытыми остаются вопросы, касающиеся этнических меньшинств на территории УССР, недостаточно исследованы культурная и духовная жизнь украинских крестьян на территории РСФСР.

Ключевые слова: НЭП, украинское село, перенаселение, политика переселения, переселенческое движение, колонизация, Наркомзем, восточная диаспора, украинцы России.